

ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА –
доктора юридичних наук, доцента кафедри людських прав
юридичного факультету Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
Гураленко Наталії Анатоліївни
на дисертацію та автореферат Сторожука Дмитра Анатолійовича
«Філософсько-правові засади правового прогресу», поданої на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук
зі спеціальності 12.00.12 – філософія права

Актуальність теми дослідження є обґрунтованою, на думку опонента, з огляду на наступні чинники. Право є особливо складним соціальним феноменом і саме в прогресивності його складність знаходить свій кульмінаційний пункт. При цьому цілісне уявлення про сам феномен права, доступність його розуміння, пізнання та реалізація також досягаються в контексті ефективної динаміки. Набуваючи потенційної зумовленості у своєму розвитку, право перетворюється на форму онтологічної всеєдності. У результаті цього досягається адекватне комплексне бачення права: воно вже не постає виключно автономним чи гетерогенним; не визначається лише як позитивне чи природне, але стає чимраз більше досконалішим та піддається виразному усвідомленню.

З огляду на зазначене та положення, викладені дисертантом (в авторефераті (А) на сторінці 1, у рукописі дисертації (Д) на сторінці 14), актуальність теми є обґрунтованою та не викликає сумнівів.

Закономірним із огляду на актуальність теми є **зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами**. Як відзначає дисертант дисертацію виконано у межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права «Теоретико-історичні проблеми розвитку держави і права» відповідно до загальноуніверситетської теми «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (номер державної реєстрації 0108U008927) та згідно з Пріоритетними напрямками розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затвердженими НАПрН України 3 березня 2016 р.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, загалом є задовільним. Цьому сприяло використання широкого спектру джерельної бази. Дисертантом, як зазначається у рукописі дисертації, використано 306 джерел, у яких відображено різні аспекти проблематики.

Також дослідження дисертана загалом містить значну методологічну компоненту. Методологічний ступінь обґрунтованості результатів дослідження характеризується та зумовлений наступним: в роботі з позицій методологічного плюралізму та, зокрема, методологічного інструментарію представлено результати осмислення проблематики філософсько-правових засад правового прогресу.

У цілому методологічну базу дисертаційного дослідження, в якій інтегрувалися концепти філософсько-правового аналізу проблеми правового процесу можна вважати достатньою. Використання автором дисертації широкого спектру методів та наукових підходів, зокрема, аналізу і синтезу, порівняння, абстрагування, аналогії, світоглядного плюралізму та інших дало можливість здійснити філософсько-правовий аналіз ключових засад правового процесу.

Наявна дисертація, автореферат та опубліковані роботи свідчать, що їх автором проведено ґрунтовне наукове дослідження. На основі застосування системи методів та вивчення існуючих ідей і категорій, автором не лише чітко визначено задачі дослідження встановити генезу філософсько-правових уявлень про правовий прогрес; з'ясувати основні філософсько-правові підходи до тлумачення правового прогресу у сучасному правовому дискурсі; окреслити методологію дослідження філософсько-правових засад правового прогресу; охарактеризувати онтологію правового прогресу, визначити його поняття, засади та головні філософсько-правові ознаки; встановити залежність ґносеологічного розуміння правового прогресу від обраного типу праворозуміння; розкрити вплив глобалізаційних процесів на правовий прогрес, його антропологічні та аксіологічні передумови; визначити верховенство права як парадигмальну мету правового прогресу в суспільстві, що розвивається, шляхом виявлення та дослідження рівнів, на яких відбувається розвиток та інтерпретація принципу верховенства права в умовах глобалізації (А: 2-3, Д: 16-17), а й виокремлено мету, яка полягає у виявленні філософсько-правових засад правового прогресу в суспільстві, що розвивається (А: 2; Д: 16).

Використання філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження забезпечили достовірність результатів дослідження. При цьому обґрунтованість отриманих автором наукових результатів базується на частково, а часом й достатньо переконливій аргументації висловлених положень і висновків, послідовності та логіці викладу матеріалу, єдності всіх структурних підрозділів роботи.

Дисертація складається з анотацій, вступу, трьох розділів, які об'єднують 7 підрозділів, висновків, списку використаної літератури.

Новизна та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації засвідчена використанням теоретичних здобутків вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували тему. Роботі загалом властивий комплексний характер монографічного дослідження та наукова новизна в *методологічному аспекті*.

Найсуттєвіші результати, які відображають внесок дисертації (дисертанта) у розробку означеної проблеми, зводяться до наступних положень (А: 4-5, Д: 18-22).

Дисертант, зокрема, вважає, що *уперше*:

1) виконано філософсько-правовий аналіз генези уявлень про правовий прогрес в умовах постійного суспільного розвитку. Виділено періоди розвитку та вдосконалення права, а також дослідження проблематики правового прогресу, серед яких: античність; Середньовіччя з його християнськими поглядами; Новий час з ідеями гуманізації людини; період розвитку людських знань, «розуму людини» (XVIII ст.); визначення рівнів правового прогресу (забезпечення свободи людини) у німецькій класичній філософії від середини і до кінця XX ст.; сучасний період, який характеризується багатоманітністю підходів до розуміння правового прогресу та його філософсько-правових ознак;

2) здійснено філософсько-правовий аналіз гносеологічного розуміння правового прогресу залежно від обраного типу праворозуміння. Пізнання права нерозривно пов'язано з тлумаченням інших пов'язаних із ним явищ, категорій і понять, в тому числі і з правовим прогресом. Вибір певного типу праворозуміння зумовлює індивідуальний напрям висхідного розвитку права, а відтак породжує його специфіку та особливості. Крім того, правовий прогрес відбувається у зв'язку із взаємодією та взаємозбагаченням, поєднанням різноманітних типів праворозуміння, що формує його окрему гносеологію та інтегративні філософські напрями;

3) запропоновано авторську класифікацію рівнів розвитку та інтерпретації принципу верховенства права в умовах глобалізації, альтерглобалізації, від якого залежить стан правового прогресу суспільства: 1) міжнародно-правовий рівень в рамках діяльності ООН; 2) міжнародно-правовий регіональний рівень, зокрема, в рамках діяльності Ради Європи та інших регіональних організацій, таких, як ОБСЄ, Європейський Союз тощо; 3) національний рівень, зокрема, в рамках діяльності держав, дотримання вимог національних конституцій, а також рішень конституційних судів;

4) проаналізовано філософсько-правовий зв'язок правового прогресу з універсальними правовими цінностями як орієнтирами у правовому розвитку (права людини, свобода, рівність, людська гідність, справедливість тощо). Констатовано, що метою правового прогресу є досягнення правового ідеалу у вигляді забезпечення та дотримання всіх правових цінностей людини (суспільства);

удосконалено:

5) тлумачення правового прогресу, як висхідного процесу правового розвитку суспільства, що містить об'єктивну та суб'єктивну складові, характеризується ознаками динамічності, цілеспрямованості, поступальності (еволюційний характер), послідовності, прогнозованості зміни, удосконалення права з метою досягнення правового ідеалу у вигляді забезпечення та дотримання правових цінностей людини (суспільства), високого рівня прав і свобод людини, гуманізації права, взаємодії права і норм моралі, результатом чого є підвищення рівня правової культури суспільства та ефективності правового регулювання суспільних відносин;

6) розуміння міжнародного принципу верховенства права, який передбачає міжнародно-правову регуляцію як на національному, так і на міжнародному рівнях, що стало наслідком альтерглобалізму. Міжнародний принцип верховенства права визначає критерії легітимності, яким мають відповідати норми міжнародного права, а також регульовані ними суспільні відносини, у вигляді дотримання всесвітніх правових стандартів захисту прав людини, людської гідності, ідей свободи, рівності та справедливості, моралі, інших міжнародних суспільних ідеалів та цінностей, а також стану законності та правопорядку;

дістали подальший розвиток:

7) положення про те, що рівень правової культури, його підвищення є показником правового прогресу. Встановлено, що правова культура є системою правових цінностей, які виникають в процесі розвитку суспільства та відповідають рівню досягнутого ним правового прогресу. Цінності є найважливішим компонентом правової культури населення, адже вони створюють еталон, із яким порівнюють її рівень. Зроблено висновок, що чим вищим є рівень правової культури населення, тим повнішим є відображення у ній правових цінностей, а отже, змістовнішим та якіснішим є правовий прогрес;

8) твердження про те, що незалежно від правової системи, правової традиції, правової культури, застосовується принцип верховенства права. Встановлено, що багатозначне тлумачення цього принципу, глобалізаційні процеси, активна міжнародна правова діяльність виводять його за межі національних правових систем, де під верховенством права розглядають переважно принцип верховенства правового закону. Спільність національних ідей, ідеалів, цінностей, засад, вимог права, відображених у принципі верховенства права, націлює його на новий – міжнародно-правовий рівень.

Загалом, поділяємо думку про те, що дисертант має підстави вважати низку висновків обґрунтованими.

Разом із цим, дисертаційне дослідження, як і будь-яка творча праця, містить певні дискусійні моменти, спірні положення, висвітлення яких сприятиме більш повній та об'єктивній характеристиці результатів дисертаційного дослідження. Представимо деякі з них детальніше:

1. При виокремленні філософсько-правових засад правового прогресу одним із найфундаментальніших постає питання його відповідності вимогам стихійно мінливої динаміки суспільного життя. Дослідницька значущість цього неодноразово зазначається дисертантом: «Право і соціальний прогрес перебувають у глибокому органічному зв'язку. Адже сам феномен права на певному щаблі розвитку суспільства виявився необхідним...» (Д : 24); «вагомою ознакою правового прогресу є підвищення ефективності правового регулювання. Чим прогресивнішими є досягнення права як засобу впливу на суспільні відносини, тим вищою є ефективність правового регулювання, і, навпаки, чим ефективнішим є правове регулювання, тим вищим є правовий прогрес» (Д : 101-102). Вважаємо, що із вищезазначеними положеннями слід погодитися, оскільки здатність права змінюватись разом зі зміною суспільних відносин становить головну ознаку його ефективності та визначає його спроможність слугувати надійним регулятором суспільних відносин.

Однак, у вищезгаданому контексті основна проблема дисертаційного дослідження обмежується так би мовити одностороннім теоретичним та ідеалістичним виміром. Поза увагою залишається інший важливий практичний пласт на який дисертанту варто було б звернути увагу у роботі – проблема суперечності між статичною формальною системою права і прогресивною, стихійно мінливою динамікою суспільного життя. Реальне буття постійно модифікується, ускладнюється й вимагає релевантної правової детермінації. В свою чергу, відрізняючись формальним і догматичним характером, право не завжди встигає за мінливою динамікою соціальних змін, часто не відповідає новим умовам господарювання й соціальних взаємодій, перебуває у «відриві» від дійсних потреб практики, залишається своєрідною «мрією» для сьогодення.

2. Глибоке осмислення й успішне вирішення проблем права неможливі без дослідження особливостей, розкриття змісту його категоріального апарату. Чіткість розуміння основних проблем права (як і власне його

розуміння) починається лише тоді, коли йдеться про конструювання понять і виявлення специфіки застосування вже наявних, які актуалізують правопізнавальний процес. Враховуючи вищесказане, вважаємо, що автору слід було б звернути увагу на уніфікацію та інтерпретацію базових понять дослідження.

Визначаючи у дисертації, що «процес правових змін визначає *правовий розвиток*» (Д : 80); що «*удосконалення права* здійснюється з метою досягнення правового ідеалу у вигляді забезпечення та дотримання: правових цінностей людини (суспільства), високого рівня прав і свобод людини, гуманізації права, взаємодії права і норм моралі (Д : 208) та ін., виникає питання чи визнаються автором у якості рівнозначних та ідентичних поняттю «правовий прогрес» такі поняття як «удосконалення права», «правовий розвиток», «дієвість права», «динаміка права», «доцільність права»? І якщо дисертант все ж таки вбачає відмінність між ними, то які саме?

3. Критикуючи раціонально-догматичне підґрунтя опрацювання проблем права, що побудоване на спрощених ідеях класичної механіки і не спроможне на позитивному тлі фундаментально прояснити ті засади правового прогресу, що складаються, дисертант актуалізує значення постмодерністської методологічної площини вимірювання права, яка дозволяє охарактеризувати правову реальність як явище динамічне, непросте та різноманітне. «Упродовж останнього століття методологія від класичної, сформованої на раціональних і об'єктивних основах, через неklasичну – з її свободою вибору і суб'єктивністю, перейшла до посткласичної (постмодерністської), яка характеризується визнанням нераціонального і плюралістичного підходів. Звернення до постмодерністської методології зумовлено неможливістю пояснити багато проблем правового і суспільного життя підходами класичної і неklasичної методології...» (Д : 49).

Водночас, визначаючи діалектику співіснування моделей класичної, неklasичної та постмодерністської методології пізнання права, не зовсім зрозуміло які критерії класифікації було взято автором за основу для їхнього розмежування?

4. Інтерпретація права як багатого єдиного феномену, що забезпечує синтез тих складових права, які позначаються різними, конкурентними науковими теоріями, стала основою висновку про те, що жодна з провідних доктрин сучасності – позитивістська, соціологічна, природно-правова – сама по собі не здатна охопити всі сутнісні грані права. З цією метою, на думку автора, необхідне застосування інтегративного підходу як основного способу подолання односторонності правових концепцій. «Звернення до інтегративного розуміння права надає праву особливої якості, цінності, переваги...» (Д : 149). «Інтегративний тип право розуміння є значно прогресивнішим за класичні підходи, які існують окремо та розділені

ідейними протиріччями. Він відповідає сучасним тенденціям суспільних змін, долає суперечності підлаштовується під конкретну сферу регулювання суспільних відносин завдяки своїй плюралістичності» (Д : 149).

Разом із тим, із погляду теоретичної рефлексії, вищезгадане положення не можна визначати як безумовне та однозначне. Справа в тому, що інтегративний підхід, заснований на вільному виборі сутнісних ознак права, обґрунтованих різними правовими школами, може нагадувати радше еkleктику, ніж формування нового бачення права як особливого соціального феномену. Часто інтегративний тренд трансформує «старе в нове, а нове в старе», за що зазнає нападів скептиків щодо його перспективності з позиції вияву нових характеристик досліджуваного явища.

Орієнтація на модель інтегративного праворозуміння викликає сумніви щодо можливості поглянути на право у площині всіх імовірних перспектив одразу. Можна стверджувати, що всі сутнісні характеристики права пов'язані між собою, але коли формується сприйняття того, що право – і те й інше, воно стає всім і нічим водночас.

5. Актуалізуючи у роботі питання зростання тенденції до альтерглобалізму – зближення національних правових систем, створення універсальних стандартів у вигляді прав і свобод людини (Д : 5, 14, 20, 209), автор зазначає «Способами і формами впливу глобалізації на розвиток і функціонування права є інтернаціоналізація права у вигляді його гармонізації, уніфікації, імплементації, універсалізації, гуманізації, лібералізації, конвергенції тощо. Альтерглобалізм з концепції правих поглядів передбачає зближення національних правових систем, створення єдиних правових стандартів у вигляді прав і свобод людини, що є запорукою подальшого правового прогресу суспільства» (Д : 209).

Констатуючи вищесказане, цікаво почути думку дисертанта щодо залежності інтерпретації прав людини й практики їхнього застосування в тій або іншій країні від її культурних (національних, релігійних) особливостей розвитку. Чи не залежатиме ступінь сприйняття людиною універсальних стандартів у сфері прав людини від оточуючого середовища – традицій, звичаїв та правових цінностей, рівня розвитку та добробуту суспільства? Чи не суперечитиме вищезгаданий авторський підхід необхідності безумовного урахування фактору культурного різноманіття й прагненню кожної цивілізації до збереження своєї культурної самобутності, властивих цій цивілізації правових традицій та цінностей?

Наведені вище зауваження не спростовують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження Д.А. Сторожук. Певною мірою вони доповнюють об'єктивну характеристику практичної складності та значущості теми проведеного дослідження, засвідчують внесок дисертанта в розвиток філософії права в Україні.

Результати наукового дослідження можуть бути використані у правотворчій діяльності задля вдосконалення вітчизняного законодавства шляхом забезпечення та дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини, проголошення та закріплення міжнародного принципу верховенства права, збагачення норм права загальнолюдськими цінностями.

Оформлення дисертації відповідає вимогам, що ставляться у «Порядку присудження наукових ступенів» (п.п. 9, 11, 12, 13), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567.

Зміст дисертації відповідає спеціальності 12.00.12 – філософія права, за якою вона подається до захисту, а зміст автореферату є ідентичним до основних положень дисертації.

Наукові положення, висновки, рекомендації, сформульовані у дисертації, викладені у працях дисертанта, які у достатній кількості опубліковані у фахових виданнях.

Отже, кандидатська дисертація Сторожука Дмитра Анатолійовича є самостійною завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності є внеском у розвиток філософії права, а її автор, Сторожук Дмитро Анатолійович, заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Офіційний опонент:

Н.А. Гураленко

доктор юридичних наук,
доцент кафедри людських прав
юридичного факультету
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
14 червня 2019 року

Підпис *Гураленко Н.А.* засвідчую
Начальник відділу кадрів Чернівецького
національного університету
імені Юрія Федьковича
А. Луцман
14 червня 2019 р

